

УДК 338

О.В. Мороз

д.е.н., професор

Вінницький національний аграрний університет

В.М. Семцов

к.е.н.

Вінницький національний технічний університет

І.О. Мороз

аспірант

Київський національний торговельно-економічний університет

ТЕНДЕНЦІЇ ОПОРТУНІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СУЧАСНОМУ АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Розглянуто основні тенденції опортунізму, що проявляється у діяльності вітчизняних агрохолдингів. Уточнено визначення поняття «опортунізм». Показана неефективність державного регулювання в аграрному секторі економіки. Запропоновано використання контрактного підходу як інструменту державного регулювання в аграрному секторі економіки.

Постановка проблеми

Основною тенденцією в Україні наразі залишається подальший розвиток ринкової економіки, зокрема, у вітчизняному аграрному секторі. Натомість, з огляду на існуючі проблеми галузі кризового характеру, все більш стає очевидним, що такі пріоритети потребують постановки нових задач, концепцій і методів подолання всієї сукупності проблем. Очевидно, як наукою, так і практикою залишаються неврахованими ряд факторів дестабілізуючого змісту.

За всієї різноманітності наукових підходів до вирішення соціально-економічних проблем сучасного аграрного сектора, набувають актуальності дослідження щодо оцінювання опортуністичної діяльності як ключового елемента пояснення низької ефективності реформування галузі. В методологічному аспекті питання може бути сформульованим як завдання швидкої адаптації світового досвіду регулювання і обмеження такої діяльності до вітчизняних реалій, насамперед, щодо мінімізації трансакційних витрат учасників економічних відносин як передумови до максимізації загальної вартості та запобігання виникнення негативних за наслідками організаційних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналогічними проблемами займалися такі зарубіжні науковці, як: Дж. Акерлоф [1], А. Алчіан [2], О. Вільямсон [3], М. Деватріпонт [4],

Ж.-Ж. Лафон [5], П. Мілгром [6], М. Спенс [7], Дж. Стігліц [8], Дж. Стіглер [9], Ж. Тіроль [10], М. Харріс [11], О. Харт [12] та ін. На пострадянському просторі у цьому спектрі проблем цих питань займалися Г. Журавльова [13], Б. Корнейчук [14], В. Луць [15], М. Одінцева [16], А. Олійник [17], О. Скоробогатов [18], В. Тамбовцев [19], М. Юдкевич [20] та ін. Разом з тим, важливо відмітити, що відомі дослідження мають здебільшого фрагментарний характер; практично відсутнім цей підхід є в аграрній економіці. Як у світі в цілому, так і в Україні потребують теоретичного та практичного вирішення методи й підходи оцінювання та обмеження опортуністичної діяльності в аграрному секторі.

Метою даного дослідження є розробка теоретичних та методичних підходів до ідентифікації опортуністичної діяльності в аграрному секторі економіки.

Об'єкт та методика дослідження

Об'єктом дослідження є процес формування опортуністичної діяльності в аграрному секторі України.

Новий етап розвитку вітчизняної аграрної економіки обумовлений, насамперед, впливом інтегрованих сільськогосподарських підприємств, іншими словами, доля вітчизняного сільського господарства буде залежати від того, як будуть розвиватися саме агрохолдинги. Однак, питання об'єктивного висвітлення ролі такої форми підприємства в АПК залишається маловивченим, що обумовило спектр основних завдань даного етапу дослідження – опис впливу інтегрованих сільськогосподарських підприємств на розвиток аграрного сектора. Наразі, основними методами дослідження, окрім загальнонаукових, стали монографічний метод та метод структурного аналізу діяльності сільськогосподарських підприємств холдингового типу.

Результати дослідження

За радянських часів, у "словнику ідеологічної боротьби" зазначалося, що опортунізм – це "теорія і практика пристосування і підпорядкування інтересів трудящих інтересам буржуазії, що ведуть до розколу робочого класу, до відмови від кінцевої мети робочого руху" (*кін. цит.*) [21, с. 269]. Під терміном «опортунізм» (франц. opportunism – пристосовництво від лат. opportunus – зручний, вигідний, слухний) досить часто розуміють [22, с. 482] поведінку, метою якої є отримання вигоди, нечесним шляхом (авантюризмом). Б. Корнейчук вважає, що опортунізм це: "...поведінка, що націлена на переслідування власного інтересу і не обмежена міркуваннями моралі, тобто з використанням обману, хитрості і підступності" (*кін. цит.*) [14, с. 245]. Подібної точки зору дотримуються і П. Мілгром та Дж. Робертс, які вважають, що опортуністична поведінка – це "егоїстична поведінка, що не стримується міркуваннями морального порядку" (*кін. цит.*) [6, с. 379]. В. Тамбовцев вважає

[19, с. 64], що під опортунізмом слід розуміти використання чужих ресурсів у своїх приватних цілях. Водночас, важко не погодитися з М. Одінцовою, яка вважає, що "необхідною умовою для того, щоб певну поведінку можна була назвати опортуністичною, є перерозподіл багатства. Але при цьому жертва опортуністичної поведінки повинна мати законне право на ту частину багатства, яку вона втрачає в результаті опортуністичної поведінки контрагента" (кін. цит.) [16, с. 206]. Виходячи з вищенаведених визначень, на нашу думку, представляється найбільш правильним під категорією "опортунізм" розуміти поведінку, в результаті якої одна сторона (або сторони), в межах закону шляхом використання мінімальних зусиль (як правило – використання інформаційної асиметрії), підпорядковує інтереси іншої сторони (або сторін) під час існування спільної угоди (контракту), де такий контракт передбачає дисбаланс інтересів на користь однієї сторони, що супроводжується істотним негативним соціально-економічним ефектом. В реальності такий дисбаланс полягає найчастіше у перерозподілі створюваної вартості на користь якоїсь однієї групи агентів за рахунок інших. Стосовно предмета даного дослідження, негативні соціально-економічні ефекти опортуністичної діяльності, які реально мають місце у сільському господарстві України, проявляються у подальшому: 1) руйнації інфраструктури сіл; 2) деформації ринку праці на селі; 3) обмеженні продуктивності галузі; 4) руйнуванні аграрного соціуму загалом.

На нашу думку, можна стверджувати про формування в Україні холдингової інтегрованої аграрної територіальної системи, яка охоплює поле діяльності сукупності інтегрованих сільськогосподарських підприємств в межах певної адміністративної території. Звертає на себе увагу переважання регіонального типу інтегрованих формувань, тобто ситуації, коли такі підприємства яскраво локалізовані найчастіше у декількох адміністративних районах чи областях. Очевидно, можна також стверджувати про феномен взаємного узгодження територіальної експансії холдингів. Яскравим моментом є те, що всі, без виключення, директори і корпоративні власники таких підприємств мають безпосереднє відношення до державної влади чи провідних політичних партій, і це, очевидно, характеризує особливості функціонування агрохолдингів.

Слід відзначити також, що більшість сучасних інтегрованих сільськогосподарських підприємств створені з використанням "системи участі" у капіталі (рис. 1).

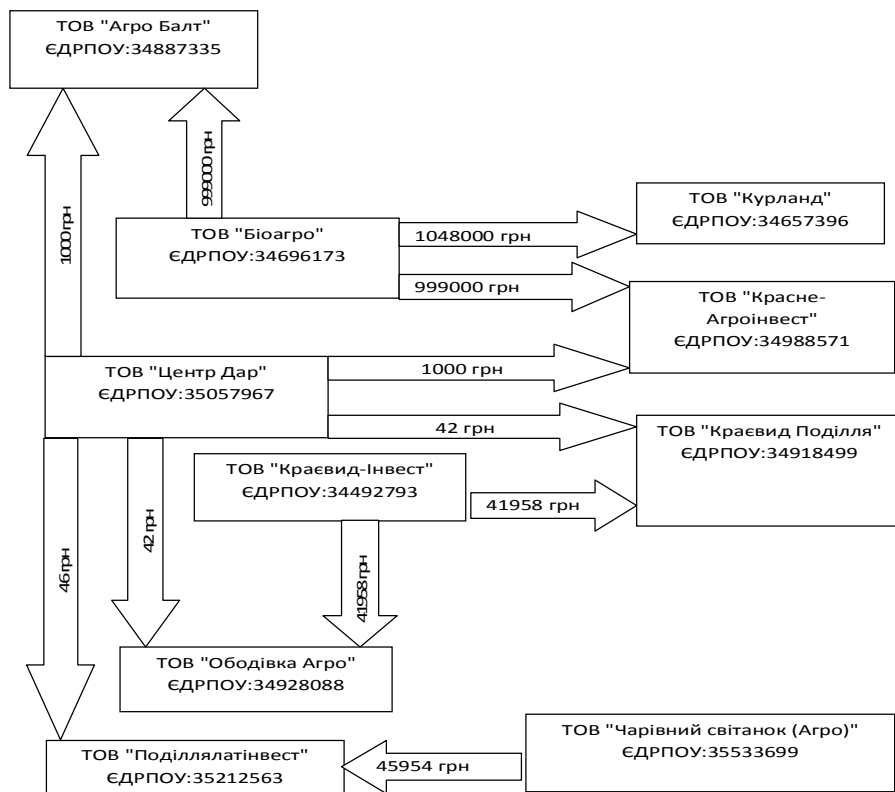

Рис. 1. Схема побудови інтегрованого сільськогосподарського підприємства шляхом використання "системи участі"

Джерело: власні дослідження.

Цілком зрозуміло, що незначні внески у фонди новостворених підприємств є скоріше юридично необхідною формальністю. На нашу думку, існує три варіанти пояснення даного явища: 1) засновники не хочуть або не можуть відкрито брати участь у бізнесі; 2) засновники бажають створити систему захисту корпоративної структури від ворожого поглинання (рейдерства), використовуючи стратегічні механізми, а саме систему договорів (контрактів); 3) засновники бажають бути завуальованими, що також може розглядатися як елемент створення ефективної системи захисту від ворожих поглинань. За будь-якого варіанту мова йде про організаційні схеми, які непідконтрольні суспільству, що само по собі вже є підґрунтям для різносторонніх конфліктних ситуацій. Необхідно відзначити, що створення сільськогосподарських підприємств корпоративного типу у такий спосіб значно ускладнює контроль з боку держави за суб'єктами господарської діяльності, а також створює передумови для здійснення непрозорих фінансових операцій.

Окрему увагу слід звернути на той факт, що більшість високо прибуткових підприємств-гігантів холдингового типу створюються на базі неплатоспроможних сільськогосподарських підприємств (рис. 2).

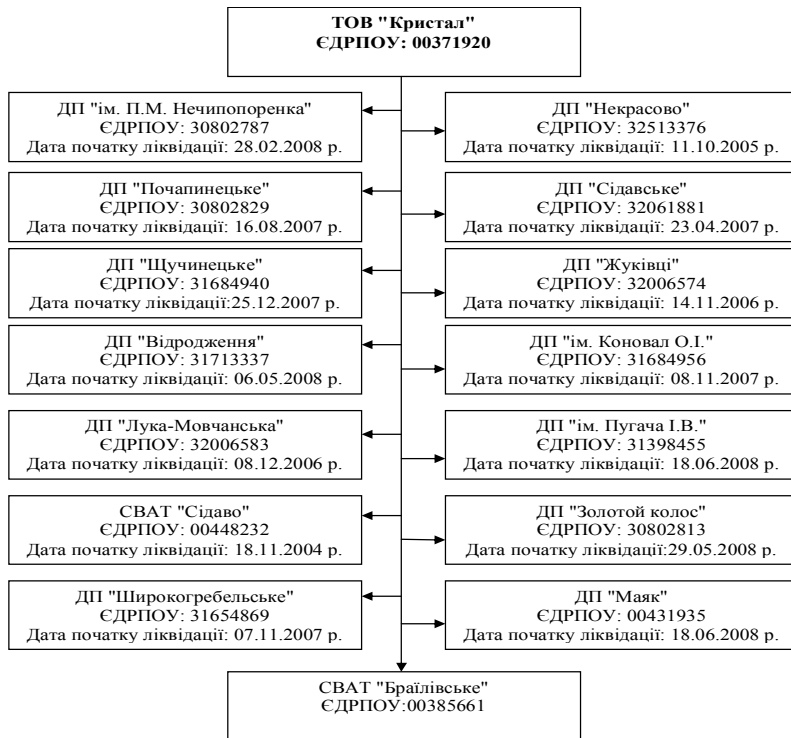

Рис. 2. Структура власності ТОВ "Кристал"

Джерело: власні дослідження.

Загалом, слід підкреслити, що, з огляду на обсяги виробництва, задекларовану рентабельність виробничої діяльності і стан ринку, саме інтегровані сільськогосподарські підприємства є найбільш прибутковою (перспективною) організаційною формою господарювання у сучасному вітчизняному аграрному секторі, навіть на фоні існуючих кризових ситуацій у цьому секторі економіки. Проте, водночас, найбільшими підприємствами-"мінімізаторами" в АПК є великі підприємства холдингового типу. Саме ця категорія підприємств, володіючи значними фінансовими ресурсами та можливостями, впроваджує фінансові схеми, які дозволяють практично законно мінімізувати сплату податків і зборів.

Звідси також зростає необхідність посилення контролю за органами державної влади з метою протидії корупції, яка може проявлятися у наданні

фінансових допомог та компенсацій, тому що наразі саме великі сільськогосподарські підприємства корпоративного типу є найбільшими отримувачами таких. Виходом із ситуації, що склалася, вбачаємо у посиленні контролю за порушеннями податкового законодавства у сфері АПК та загалом за діяльністю інтегрованих сільськогосподарських підприємств. За таких умов зростає значення корпоративного управління, яке покликане шукати механізми балансу інтересів між зацікавленими учасниками (власниками, вищим менеджментом, персоналом, державою, місцевими громадами та ін.).

Висновки

Аналіз проблем сучасного вітчизняного сільського господарства дозволив виділити такі універсальні механізми опортуністичної діяльності: 1) ухилення від сплати податків (у т. ч. у законний спосіб – "мінімізація"); 2) захоплення активів на пільгових умовах з використанням влади; 3) незаконне отримання державних фінансових ресурсів; 4) рентоорієнтована поведінка окремих представників влади (створення регуляцій; політика вибіркового втручання та ін.). Основні тенденції розвитку вітчизняного сільського господарства в останні роки свідчать про поширення моделі опортуністичної поведінки з боку ключових гравців ринку, наділених реальною економічною владою. Механізм такої опортуністичної поведінки ґрунтується, насамперед, на недосконалих контрактних відносинах, що в сукупності має за наслідок цілу множину негативних соціально-економічних ефектів – зниження якості життя селян, руйнацію інфраструктури сільських громад, обмеження виробничих функцій тощо.

Перспективи вирішення даних проблем вбачаються у розробленні та реалізації відповідних стимулюючих реляційних контрактів.

Література

-
1. Akerlof G. The Market for Lemons: Quality Uncertainty and the Market Mechanism / Akerlof G. // Quarterly Journal of Economics, 1970. – Vol. 84. – P. 488–500.
 2. Alchian A. Production, Information Costs and Economic Organization / Alchian A., Demsetz H. // American Economic Review. – 1972. – Vol. 62. – P. 775–795.
 3. Уильямсон Оливер Итон. Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, "отношенческая" контрактация / Уильямсон Оливер Итон. – СПб. : Лениздат, 1996. – 702 с.
 4. Dewatripont M. Renegotiation and Information Revelation over Time: The Case of Optimal Labor Contracts / Dewatripont M. // Quarterly Journal of Economics. – 1989. – Vol. 104. – P. 589–619.

5. Лаффон Ж. - Ж. Стимулы и политэкономия / Ж. - Ж. Лаффон ; пер. с англ. Н. В. Шиловой; под науч. ред. В. П. Бусыгина, М. И. Левина. – 2-е изд. – М. : Изд. Дом ГУ ВШЭ, 2008. – 311 с.

6. Милгром П. Экономика, организация и менеджмент. В 2-х т. / Милгром П., Робертс Дж.; пер. с англ.; под редакцией И. И. Елисейевой, В. Л. Тамбовцева. – Спб. : Экономическая школа, 2001. – Т. 2. – 422 с.

7. Spence A. M. Market Signaling: Informational Transfer in Hiring and Related Screening Processes / Spence A. M. – Cambridge : Harvard University Press, 1974. – 224 p.

8. Rothschild M. Equilibrium in Competitive Insurance Markets: An Essay on the Economics of Imperfect Information / Rothschild M., Stiglitz J. // Quarterly Journal of Economics. – 1976. – Vol. 90, No. 4. – P. 629–649.

9. Stigler G. The Theory of Economic Regulation / Stigler G. // Bell Journal of Economics. – 1971. – Vol. 2. – P. 3–21.

10. Tirole J. Incomplete contracts: where do we stand / Tirole J. // Econometrica. – 1999. – Vol. 67. – № 4. – P. 741–782.

11. Harris M. Allocation mechanisms and the design of auctions / Harris M., Raviv A. // Econometrica. – 1981. – Vol. 49. – P. 1477–1499.

12. Харт О. Д. Неповні контракти і теорія фірми / О. Д. Харт // Природа фірми: походження, еволюція, розвиток / за ред. О. Е. Вільямсона, С. Дж. Вінтера; Пер. з англ. А. В. Куликов; наук. ред. пер. В. П. Кузьменко. – К.: А. С. К., 2002. – С. 189–216.

13. Экономические системы: кибернетическая природа развития, рыночные методы управления, координация хозяйственной деятельности корпораций / под. общ. ред. акад. РАН Н. Я. Петракова, д-ра экон. наук, проф. В. И. Видяпина, д-ра экон. наук, проф. Г. П. Журавлевой. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 384 с.

14. Корнейчук Б. В. Институциональная экономика: учебное пособие для вузов / Б. В. Корнейчук. – М. : Гардарики, 2007. – 255 с.

15. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і допов. / В. В. Луць. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.

16. Одинцова М. И. Институциональная экономика : учеб. пособие / М. И. Одинцова; гос. ун-т – Высшая школа экономики. – 2-е изд. – М. : Изд. дом. ГУ ВШЭ, 2008. – 397 с.

17. Олейник А. Н. Институциональная экономика : учебное пособие / А. Н. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 416 с.

18. Скоробогатов А. Теория организации и модели неполных контрактов / А. Скоробогатов // Вопросы экономики. – 2007. – № 12. – С. 71–95.

19. Тамбовцев В. Л. Теории государственного регулирования экономики: учеб. пособие / В. Л. Тамбовцев. – М.: Инфра-М, 2009. – 158 с. (учебники экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова).

20. Кузьминов Я. И. Курс институциональной экономики: институты, сети, трансакционные издержки, контракты: учебник для студентов вузов / Я. И. Кузьминов, К. А. Бендукидзе, М. М. Юдкевич. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. – 442 с.

21. Современная идеологическая борьба. Словарь / под общ. ред. Н. В. Шишлина; сост. С. И. Беглов. – М. : Политиздат, 1988. – 431 с.

22. Словник іншомовних слів / за ред. члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука – К.: Головна редакція "Українська радянська енциклопедія", 1977. – 776 с.
